

Zdzisław Szymański

Ekonomiczne i etyczne aspekty przewagi drobnej własności w rolnictwie w ujęciu Henryka Kamieńskiego

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 38, 207-218

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZDZISŁAW SZYMAŃSKI

*Ekonomiczne i etyczne aspekty przewagi drobnej własności
w rolnictwie w ujęciu Henryka Kamińskiego*

Economic and ethical aspects of predominance of small property in agriculture
as presented by Henryk Kamiński

WSTĘP

Szczytowy okres twórczości naukowej Henryka Kamińskiego (1813–1866), filozofa i ekonomisty, przypada na lata 40. XIX wieku. W tym czasie ukazały się podstawowe pozycje jego dorobku piśmienniczego: dzieło teoretyczne „Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa” oraz prace o treści politycznej, opublikowane pod pseudonimem Filareta Prawdowskiego: „O prawdach żywo-nych narodu polskiego” (Bruksela 1844) i „Katechizm demokratyczny czyli opowiadanie słowa ludowego” (Paryż 1845).

Upadek powstania listopadowego, w którym młody Henryk Kamiński walczył jako żołnierz, zdecydował o losach przyszłego autora „Filozofii ekonomii materialnej...”. Pozostawszy w kraju,¹ zamieszkał w Rudzie pod Chełmem na Lubelszczyźnie – majątku administrowanym uprzednio przez ojca. Pierwsze dziesięciolecie po upadku powstania upłynęło Kamińskiemu na intensywnych studiach. Zgłębiał wówczas takie dziedziny wiedzy, jak: ekonomia klasyczna, koncepcje utopijne francuskich myślicieli społecznych oraz klasyczna filozofia niemiecka, w tym przede wszystkim filozofia heglowska. W tym okresie śledził też z zainteresowaniem polską literaturę emigracyjną.

Zmieniona po upadku powstania 1830/1831 roku sytuacja polityczna na ziemiach polskich skłaniała do refleksji. Polacy utracili szcztątkową postać niepodległości, jaką dawało „konstytucyjne” Królestwo Polskie z własnymi instytucjami

¹ S. Kieniewicz, *Kamiński Henryk, Michał*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 534.

politycznymi, a nade wszystko z własną armią, z którą od początku wiązano ciche nadzieje na odzyskanie niepodległości. W tych warunkach w kręgach patriotycznej szlachty i innych warstw oświeconych coraz powszechniej zaczęto zdawać sobie sprawę, że zbrojny ruch niepodległościowy czysto szlachecki nie ma szans na powodzenie, że możliwości odzyskania niepodległości zależą od masowego uczestnictwa w powstaniu narodowym chłopstwa, jako najliczniejszej warstwy narodu.

W kształtowaniu się poglądów społeczno-ekonomicznych i politycznych Kamińskiego kluczową rolę odegrała lektura artykułu Józefa Słowickiego ogłoszonego w „Piśmie Towarzystwa Demokratycznego Polskiego” z roku 1840 pt. „Środki rewolucyjne a uwłaszczenie”. Artykuł ten postulował konieczność uwłaszczenia chłopów jako niezbędnego warunku przyciągnięcia ich do walki narodowo-wyzwoleńczej.² „Uderzyła mnie od razu praktyczność tego pomysłu” – pisze Henryk Kamiński w swych „Pamiętnikach i wizerunkach”. Uwłaszczenie chłopów, w jego przekonaniu, miało spotęgować energię patriotyczną narodu.³ Przekonanie to stało się dla Kamińskiego pobudką do stworzenia najśmielszej w tym czasie koncepcji politycznego wyzwolenia Polski. Tej koncepcji politycznej podporządkował on swoją twórczość i działalność.⁴

Nadanie chłopom na własność ziemi, czyli ich uwłaszczenie, miało stać się w pojęciu Kamińskiego, pierwszym krokiem w kierunku upowszechnienia własności, uczynienia z drobnych gospodarstw rolnych, rozumianych jako gospodarstwa rodzinne, podstawy przyszłego ustroju sprawiedliwości społecznej, której wizję nakreślił w „Filozofii ekonomii materialnej...”. O ekonomicznych i etycznych aspektach przewagi drobnej własności w rolnictwie pisze też Kamiński na łamach wydawanych w tym czasie czasopism warszawskich („Przegląd Naukowy” Edwarda Dembowskiego), a także w określonym zakresie w „Prawdach żywotnych narodu polskiego” i „Katechizmie demokratycznym”.

TEORIA ABSOLUTU I POSTĘPU

Jako filozof Kamiński był heglistą i podobnie jak wielu heglistów wykorzystywał nowe narzędzia filozofii heglowskiej w analizie zjawisk ekonomicznych.⁵ Uważał przy tym, że filozofię heglowską należy upraktyczyć, tak aby odpowiadała ona potrzebom narodu polskiego. W tym celu zmierzał do syntezy idealistycznej filozofii niemieckiej z koncepcjami społecznymi francuskich myślicieli, w tym głównie Saint-Simona i saintsimonistów.

Prezentację filozofii ekonomii rozpoczyna Kamiński od przedstawienia teorii absolutu. Wychodzi bowiem z założenia, że ekonomia materialna (nazwą tą określa on naukę ekonomii politycznej) jest nauką społeczną, wobec czego chcąc ją zrozumieć, należy uprzednio zbadać naturę i prawa rozwoju społeczeństwa. Droga

² H. Kamiński, *Pamiętniki i wizerunki*, Wrocław 1951, s. 9–10.

³ *Ibid.*, s. 10–11.

⁴ R. Palacz, *Klasyfikacja filozofii polskiej*, Warszawa–Zielona Góra 1999, s. 199.

⁵ *Ibid.*, s. 195.

do osiągnięcia tego celu prowadzi – jego zdaniem – poprzez poznanie psychologiczne człowieka, oparte na precyzyjnym wyjaśnieniu pojęcia bytu.⁶

Byt w pojęciu Kamińskiego, jest ze swej natury „rzeczą pierwotną samą przez się”. Jest więc absolutem, czyli „wszechrzeczy treścią”. Oznacza to, że zrozumienie istoty bytu wymaga uprzedniego poznania atrybutów absolutu. Absolut ma dokoła siebie świat będący jego wytworem. Istotą absolutu jest więc siła twórcza, czyli twórczość. Henryk Kamiński odrzuca tożsamość bytu i myśli – fundamentalną zasadę absolutnego idealizmu filozofii heglowskiej. Podkreśla iż, „[...] myśl nie jest absolutem, siłą twórczą przez się [...]”. Jest ona „[...] stworzeniem, czyli wynikłością, więc nie samym bytem”.⁷ Filozof polski wyraźnie zaznacza, że byt człowieka uważa jako „absolut wszechrzeczy ludzkich”.⁸ Immanentną cechą filozofii Kamińskiego jest więc antropocentryzm.

Uznanie bytu człowieka za „absolut wszechrzeczy ludzkich” oznaczało, że cała przyroda, świat materialny, łącznie z powłoką cielesną człowieka, zostały z niego wyłączone i ugruntowane w innym, pozaludzkiem „absolucie wszechrzeczy”. Byt człowieka jako absolutu nie jest więc, zdaniem Kamińskiego „absolutem przyrody”, obejmuje on wyłącznie świat ludzki.⁹ Byt człowieka jako absolut „[...] tworzy dokoła siebie świat (społeczność, sztuki, nauki itd.), którego jest zarodem, siłą twórczą i przyczyną pierwotną”. W świecie tym zawierają się więc wszelkie atrybuty „absolutu wszechrzeczy ludzkich”.¹⁰ Człowiek jako byt absolut jest jednocześnie „wynikłością”, czyli efektem, przyrody. Dwoistość duchowo-cielesna człowieka powoduje, że relacje międzyludzkie dokonywać się muszą za pomocą zmysłów, za pomocą materii. W relacjach tych „[...] duch człowieka panować musi nad zmysłami, nad materią”. Przesądza to o podrzędnej roli materii, w tym także powłoki cielesnej człowieka. Kamiński akcentuje jednak, że podrzędna rola materii nie przeczy temu iż jest ona niezbędnym elementem w akcie twórczym bytu-absolutu. Opanowanie materii jest warunkiem zaistnienia czynu, jej uczestnictwo w akcie twórczym powoduje, iż staje się on „ujętnym ludzkiemu pojmowaniu”, nabiera cech „ludzkiej rzeczywistości”.¹¹

W dalszych rozważaniach na temat bytu człowieka jako absolutu Kamiński mocno podkreśla, że prawem integralnie związanym z tym pojęciem jest „konieczny postęp ludzkości”. Poprzez jego pryzmat można najdoskonalej ocenić wszystkie dzieła twórczości człowieka. Co więcej w oparciu o zasady tegoż prawa można zgłębić także tajemnice przyszłości i apriorycznie wyprowadzić wszelką wiedzę „ludzkich rzeczy”.¹²

⁶ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa z dodaniem mniejszych pism filozoficznych*, Warszawa 1959, s. 6.

⁷ *Ibid.*, s. 11, 14–15 i 18.

⁸ *Ibid.*, s. 15.

⁹ *Ibid.*, s. 16.

¹⁰ *Ibid.*, s. 17–18.

¹¹ *Ibid.*, s. 22–24.

¹² *Ibid.*, s. 7–8 oraz 27–28.

Rozważania Kamińskiego nad pojęciem absolutu i jego atrybutów stały się podstawą jego filozofii czynu, czyli filozofii praktycznej. Kanwą tej filozofii była formuła Kamińskiego: „Tworzę, więc jestem”, przeciwstawna do kartezjańskiej zasady: „Myślę, więc jestem” traktowanej przez autora „Filozofii ekonomii materialnej [...]” jako punkt wyjścia nowożytnej filozofii, której uwieńczeniem był heglizm.¹³

Czyn w interpretacji Henryka Kamińskiego jest jedynym przejawem twórczości bytu absolutu. Przejawem tym nie jest idea (myśl) stanowiąca tylko „pierwotny stopień tworzenia”. „Świat ludzkości” konstytuują więc czyny, uszeregowane w jeden ciąg w myśl zasad „prawa koniecznego postępu”.¹⁴

Czyn w ujęciu autora „Filozofii ekonomii materialnej[...]” posiada wieloraki aspekt. Jeden aspekt czynu oznacza działalność wytwórczą człowieka, jego codzienną pracę. Uwypukla to sam Kamiński pisząc, iż człowiek stwórca idei musi „w materią ją wrazić”, aby stała się czynem.¹⁵ Efektem czynu jest także społeczeństwo ludzkie, które z tych względów podlega „prawu bezwzględemu koniecznego postępu” permanentnie doskonaląc swoje formy. Innym aspektem czynu, jaki tworzy człowiek jest nauka. Jej zadaniem jest wyprzedzać powszechną rzeczywistość postępu.¹⁶

Nie można nie wspomnieć jeszcze o jednym aspekcie czynu Kamińskiego. Jego „czyn” poprzedzony wiedzą praktyczną i realizowany kolektywnie to zbrojne powstanie narodu polskiego połączone z uwłaszczeniem chłopów: powstanie oparte na zasadach, które nakreślił on w „Prawdach żywotnych...” i w „Katechizmie demokratycznym”.¹⁷

Czyny ludzkie podlegają „prawu koniecznego postępu ludzkości”, co oznacza, że każdy czyn jest postępem.¹⁸ Postęp w ujęciu Henryka Kamińskiego jest więc wyłącznie kategorią społeczną.

¹³ *Ibid.*, s. 144–150 (przypisek 5 do rozdziału I jako uzupełnienie *Wstępu*). Inspirującą rolę w powstaniu filozofii praktycznej, czyli filozofii czynu Kamińskiego, spełniła koncepcja czynu Augusta Cieszkowskiego zawarta w jego pracy z roku 1838 „Prolegomena do historiozofii”. Cieszkowski zakwestionował w niej heglowski podział dziejów na cztery główne epoki, zastępując go podziałem trychotomicznym, w którym trzecia i ostatnia epoka dziejów miała stać się epoką czynu. A. Walicki, *Pisma filozoficzne Cieszkowskiego z lat 1838–1842 w kontekstach intelektualnych epoki*, [w:] A. Cieszkowski, *Prolegomena do historiozofii. Bóg i paligeniza oraz mniejsze pisma filozoficzne z lat 1838–1842*, Warszawa 1972, s. XI–XV oraz A. Cieszkowski, *Prolegomena...*, s. 4–14.

¹⁴ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 35.

¹⁵ *Ibid.*, s. 23–24.

¹⁶ *Ibid.*, s. 36–38 oraz 41–43.

¹⁷ Kamiński zastanawiając się nad przyczynami upadku powstania listopadowego stwierdza, że nie było w powstaniu „[...] żadnego czynu który by dalej pchnął sprawę powstania.” „Człowiek czynu byłby geniuszem owego czasu”. H. Kamiński, *O prawdach żywotnych narodu polskiego*, Bruksela 1844, s. 39–40.

¹⁸ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 34–35.

WŁASNOŚĆ JAKO CENTRALNA KATEGORIA SYSTEMU TEORETYCZNEGO
HENRYKA KAMIENSKIEGO

Analogicznie jak inni ekonomiści klasyczni Kamiński uważa, że czynnikiem napędowym postępu dokonującego się w łonie społeczeństwa jest interes osobisty poszczególnego człowieka – członka zbiorowości ludzkiej, określanej przez niego mianem „interesu pojedynczego”. Za jego pośrednictwem uprzedmiotawia się idea „interesu powszechnego”, czyli interesu wszystkich ludzi tworzących daną społeczność.¹⁹ Problematykę interesu osobistego i możliwości pogodzenia go z interesem społecznym („powszechnym”) ujmuje Kamiński w sposób dynamiczny. Wynika to z historycznego ujęcia własności, kategorii będącej fundamentem interesu osobistego, a tym samym centralną kategorią systemu społeczno-ekonomicznego Henryka Kamińskiego.

Kamiński definiuje własność jako „[...] stosunek człowieka do człowieka, nie zaś człowieka do rzeczy”. Pojęciu własności przeciwstawia pojęcie „użytkowania”, przez które rozumie stosunek człowieka „do zdobytej i w bogactwo przemienionej materii”, a więc jej zużycie produkcyjne i konsumpcyjne. Własność jest prawnie zagwarantowaną formą dysponowania wytworzonych w toku społecznego procesu produkcji dóbr.²⁰

Od formy własności zależy, zdaniem Henryka Kamińskiego, stopień natężenia „siły twórczej społeczeństwa”. W niej należy więc szukać zasady rozwoju społeczeństwa. Formy własności, czyli zasady podziału wytworzonego pracą całego społeczeństwa „bogactwa powszechnego”, mogą potęgować lub osłabiać twórczość społeczeństwa, decydować o jego słabości lub sile.²¹ Nic też dziwnego, że pragnienie posiadania własności, czyli prawa „użytkowania” dóbr, jest celem dążeń każdego człowieka. Jest to bowiem jedyny środek wyswobodzenia człowieka spod przewagi materii. Interes osobisty człowieka pobudza go więc do wysiłków celem zapewnienia sobie za pośrednictwem własności jak największego udziału w podziale „bogactwa powszechnego”.²²

Z samej konstrukcji człowieka, jego dwoistości duchowo-cieleśnej, niepostrzalności cech indywidualnych i różnorodności potrzeb, wynika, że niemożliwe jest istnienie własności kolektywnej. Byłaby ona bowiem zaprzeczeniem istoty człowieka jako bytu absolutu obdarzonego władzą tworzenia, czyli zdolnością do kreacji. Własność, w znaczeniu własności prywatnej (którą Kamiński nie utożsamia z własnością kapitalistyczną, opartą na pracy najemnej) jest w pojęciu autora „Filozofii ekonomii materialnej...” „[...] następstwem koniecznym samoistnego indywidualnego bytu człowieka, i chyba tylko z nim razem ustąpić i zginąć może [...]”.²³

¹⁹ *Ibid.*, s. 92–93.

²⁰ *Ibid.*, s. 74–75.

²¹ *Ibid.*, s. 72–73 oraz 76.

²² *Ibid.*, s. 76–77.

²³ *Ibid.*, s. 90–91.

Własność prywatna, zgodnie z tradycją wywodzącą się od Arystotelesa, uznana została przez Henryka Kamińskiego za instytucję prawa naturalnego. Tłumaczenie konieczności jej istnienia różnorodnością potrzeb człowieka, wynikających z indywidualnych cech ludzkich – o czym wyżej pisano – przypomina wywód przedstawiciela działającej we Francji na przełomie XVIII i XIX stulecia, tzw. szkoły ideologów²⁴, filozofa Destutt de Tracy. Własność prywatna, indywidualna, w przekonaniu Kamińskiego, jest przejawem realizacji wolności człowieka, gwarancją zachowania jego indywidualności w łonie społeczności ludzkiej; w doskonaleniu jej form przejawia się „wszelki postęp społeczny”.²⁵

Kamiński, mając zapewne na myśli saintsimonistów domagających się w imię podniesienia efektywności gospodarowania zniesienia zasady dziedziczenia dóbr,²⁶ podkreśla z naciskiem, że wszelkie głosy krytyczne wymierzone przeciwko instytucji własności prywatnej mają na uwadze jedynie konieczność zniesienia jej przestarzałych i zużytych form.²⁷ Własność, jako kategoria obrazująca treść „wewnętrznego układu społecznego”, jest bowiem wbrew pojęciu polskiego filozofa i ekonomisty, tak jak i Saint-Simona, kategorią historyczną. Rozwój społeczeństwa powoduje obumieranie jednych form własności i tworzenie się nowych, bardziej sprawiedliwych, a zarazem odpowiadających osiągniętemu, wyższemu potencjałowi produkcyjnemu. Kamiński negatywnie ocenia wszystkie dotychczasowe systemy społeczne, zarówno ustrój niewolniczy występujący „w przedchrześcijańskiej i wschodniej niewoli”, jak i stosunki oparte na poddaństwie chłopów i systemie pańszczyźnianym. Równie krytycznie wypowiada się o istniejącym współcześnie w krajach Europy Zachodniej systemie pracy najemnej, w którym co prawda robotnik jest wolny osobiście, ale jako pozbawiony własnego warsztatu pracy, stał się obiektem wyzysku właścicieli kapitału.²⁸

AFIRMACJA DROBNEJ WŁASNOŚCI

W pojęciu Henryka Kamińskiego możliwości wzrostu potencjału wytwórczego społeczeństwa są najpełniejsze w takim ustroju społecznym, w którym pracownik jest jednocześnie właścicielem warsztatu pracy. Ustrój taki czyni równocześnie zadość wymaganiom zasad sprawiedliwości społecznej. Idealem systemu społecznego, który proponuje Kamiński, byłaby taka sytuacja: „Gdyby żaden człowiek nie potrzebował używać cudzych narzędzi, na odwrót także żaden człowiek nie mógłby mieć żadnego dochodu z kapitału, który by jemu samemu za narzędzie do pracy nie służył, posiadanie zaś kapitału nikogo by nie uwalniało od obowiązku pracy”.²⁹

²⁴ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 1990, t. II, s. 139–140.

²⁵ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 90–91.

²⁶ E. Taylor, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. III, Poznań 1991, s. 9–11.

²⁷ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 9–11.

²⁸ *Ibid.*, s. 77–79 i 100.

²⁹ *Ibid.*, s. 278.

Wizja ustroju sprawiedliwości społecznej Kamińskiego to model społeczeństwa producentów drobnotowarowych, kierujących się w swej codziennej działalności gospodarczej motywem interesu osobistego. Taki ustrój społeczny zapewnia maksymalizację produkcji w skali gospodarki narodowej. Podmiotem podejmującym twórcze decyzje w sprawach gospodarczych są w tym przypadku wszyscy dorośli członkowie danej społeczności, właściciele samodzielnych warsztatów pracy, w praktyce poszczególne rodziny. Posiadanie własności wyzwala ich inicjatywę i przedsiębiorczość, spotęgowaną przez występującą de facto w systemie filozoficzno-ekonomicznym Kamińskiego (w formie zawołowanej) zasadę pierwszeństwa pracy przed kapitałem, sformułowaną w postaci rozwiniętej w encyklice Jana Pawła II „*Laborem exercens*”.³⁰

Kamiński nazywa swoją wizję ustroju sprawiedliwości społecznej, będącą de facto modelem ustroju drobnych producentów rolnych, stosunkami opartymi na „dobrej woli”, rozumiejąc przez to określenie gospodarke towarową, której regulatorem wielkości i struktury produkcji jest mechanizm wolnej konkurencji.³¹ Zamiennie ten typ ustroju społecznego definiuje mianem „społeczeństwa opartego na interesie wzajemnym”, czy też stosunkami społecznymi, które realizują „jedność pomiędzy ludźmi”. To ostatnie określenie sugeruje, że na tym etapie rozwoju społeczeństwa dalszy postęp społeczny winien dokonywać się bez konfliktów o podłożu klasowym.

Członkowie „społeczeństwa opartego na interesie wzajemnym” realizują na co dzień etykę indywidualistyczno-egoistyczną. Przy istniejącej zasadzie podziału bogactwa narodowego „stosownie do zasług”, czyli według ilości i jakości pracy, stan zamożności każdego obywatela, jego „bogatość”, zależy wprost proporcjonalnie od wykonywania obowiązku pracy, „tak iż każdy los własny w rękach swoich trzyma”.³² Logicznie rozumując – pisze Kamiński – stosunki takie skazywałyby ludzi niezdolnych do pracy (na skutek choroby czy wieku starczego) na wszystkie następstwa ubóstwa. Los tych ludzi pozostawałby w ścisłej zależności od postawy etycznej pozostałych członków danego społeczeństwa. Kamiński nie zajmuje się więc bliżej sprawą ubezpieczeń społecznych, odwołując się do „szlachetniejszych uczuć” czynnych zawodowo obywateli.³³ Pod tym względem zdystansował go Edward Dembowski, który w swym modelu ustroju sprawiedliwości społecznej zakładał, że utrzymanie ludzi niezdolnych do pracy, w tym także dzieci, odbywałoby się na koszt ogółu ludności.³⁴

³⁰ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Wrocław 1992, s. 41. Por. Z. Szymański, *Józefa Supińskiego teoria rozwoju społeczno-gospodarczego*, Lublin 1999, s. 176.

³¹ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 211–213.

³² Z. Szymański, *The System of Social Justice in the Vision of Henry Kamiński*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” sectio H, vol. XX, 1986, s. 43.

³³ *Ibidem*. Taka postawa Kamińskiego wynikała z akceptacji przez niego występującej w ekonomii klasycznej koncepcji *homo oeconomicus*. Kamiński przetransponował ją na własną koncepcję interesu osobistego drobnego producenta.

³⁴ E. Dembowski, *Twórczość w życiu społeczności*, [w:] E. Dembowski, *Kilka myśli o eklektyzmie oraz inne pisma wybrane*, Warszawa 1957, s. 134.

Ekonomiczne i etyczne walory ustroju drobnych producentów rolnych wpływają również z faktu, że system ten zakłada likwidację wyzysku człowieka przez człowieka. W przeciwieństwie do ustroju, w którym istnieje system pracy najemnej i gdzie ma miejsce monopol na posiadanie kapitału, w społeczeństwie opartym na interesie wzajemnym” dochód z kapitału, który otrzymuje jego właściciel jest „słusznym wynagrodzeniem za pracę poświęconą tworzeniu kapitałów”, albowiem z natury tego systemu wynika „współbieganie (tzn. konkurencja – przyp. Z. Sz.) do tworzenia kapitału”.³⁵ Nie występuje więc w tym ustroju zjawisko oddzielenia własności kapitału od pracy bieżąco wykonywanej.

Ekonomiczne i etyczne walory systemu drobnej własności przejawiać się również miały w zagwarantowaniu każdemu człowiekowi prawa do oświaty i nauki. „Wyłączność oświaty” – pisze Kamiński – czyli ograniczenie możliwości kształcenia się do nielicznych, wyżej postawionych w hierarchii społecznej grup ludności, pozbawia całe społeczeństwo efektów wzrostu wydajności pracy, której stymulatorem jest powszechne nauczanie, i jest zaprzeczeniem samej zasady podziału dochodu narodowego „stosownie do zasług”.³⁶

Drobna własność stać się miała także, w pojęciu Kamińskiego, gwarantem poszanowania praw człowieka. W warunkach braku wykształconych instytucji demokratycznych, kiedy Europa Środkowo-Wschodnia znajdowała się pod panowaniem monarchii absolutnych, a w przodujących w postępie cywilizacyjnym krajach Europy Zachodniej: Anglii i Francji system wyborczy do organów władzy ustawodawczej oparty był na cenzusie majątkowym, posiadanie własnego warsztatu pracy, czyli drobna własność, było, jak się wydaje, w pojęciu Kamińskiego, najskuteczniejszą rękojmą zachowania autonomii jednostki ludzkiej. W rozumieniu Kamińskiego dopatrzeć się więc można pewnych elementów personalizmu, co zbliża stanowisko polskiego filozofa i ekonomisty XIX wieku do punktu widzenia prezentowanego w końcu XX wieku przez Jana Pawła II.

Koncepcje społeczno-ekonomiczne Henryka Kamińskiego powstawały w warunkach Polski, kraju rolniczego, znajdującego się dopiero przed właściwą rewolucją przemysłową. W rolnictwie polskim lat czterdziestych XIX wieku nie stosowano jeszcze maszyn, stąd też upowszechnienie drobnej własności nie musiało oznaczać regresu techniki rolnej. Inaczej kwestia ta wyglądała w przemyśle. Stosowanie nowoczesnych technik wytwarzania było w tym przypadku równoznaczne z koniecznością koncentracji produkcji. Problemu tego Kamiński – wielki entuzjasta postępu technicznego,³⁷ nie potrafił rozwiązać. W artykule „Obraz porównawczy pauperyzmu” zamieszczonym w „Przeglądzie Naukowym” z 1843 roku, wysuwa pod adresem ekonomistów postulat opracowania takich zasad

³⁵ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 283.

³⁶ *Ibid.*, s. 291. Kamiński dostrzega określone ograniczenia natury przede wszystkim etycznej, ale także ekonomicznej „społeczeństwa opartego na interesie wzajemnym”. Stąd w ostatnim rozdziale *Filozofii ekonomii materialnej...* szkicuje obraz społeczeństwa, w którym motywem działalności ludzi byłaby „praca powołana”, czyli pobudki wyższej natury. Wizja takiego ustroju ukazana została w trybie warunkowym, co oznacza, że Kamiński nie twierdził, że taki ustrój byłby możliwy do wprowadzenia.

³⁷ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 54–55.

organizacji przemysłu, łączenia kapitału i pracy, aby było to zgodne z interesem ludzkości.³⁸

W rolnictwie drobna własność ziemska najpełniej realizuje przysługujące każdemu człowiekowi zatrudnionemu w tej dziedzinie produkcji „bezpośrednie prawo do ziemi”, czyli do własności ziemskiej. Kamiński unika używania tej uświęconej przez tradycję nazwy z dwóch powodów.

1. Ziemia nie jest własnością we właściwym tego słowa znaczeniu, ponieważ nie jest produktem pracy człowieka, „[...] ale dopiero źródłem z którego ludzka praca czerpie bogactwo i własność”.

2. Termin własność ziemska kojarzy się z pojęciem „bezwzględnego prawa pojedynczego człowieka do ziemi”, czyli „wyłącznością ziemi”, będącej zmonopolizowaniem tego podstawowego elementu procesu produkcji w rolnictwie w rękach pewnej grupy ludzi.³⁹

„Wyłączność ziemi” sprzeczna jest z tezą Henryka Kamińskiego głoszącą, że „Ziemia do wszystkich ludzi zarówno należy i wszyscy jednakie mają do niej prawa”,⁴⁰ będącą jak gdyby echem wypowiedzi z „Aktu założenia” Towarzystwa Demokratycznego Polskiego” z roku 1832 (tzw. „Małego Manifestu”), w którym mowa jest o „wspólnej dla wszystkich ziemi i jej owocach”.⁴¹ „Wyłączność”, czyli monopol na ziemię jest zaprzeczeniem przysługującego każdemu człowiekowi naturalnego prawa do pracy, będącego z uwagi na fakt, że dotyczy źródła służącego zaspokojeniu pierwszych w kolejności i najbardziej niezbędnych potrzeb człowieka właściwie „prawem do życia”.⁴² „Wyłączność ziemi” oznacza przywilej. Właściciele ziemi otrzymują wówczas wynagrodzenie przekraczające wartość świadczonych przez nich usług na rzecz społeczeństwa, co w efekcie prowadzi do wyzysku jednych ludzi przez drugich.⁴³

UWŁASZCZENIE CHŁOPÓW DROGĄ ODZYSKANIA PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI

Ujęte od strony teoretycznej w głównym dziele „Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa” ekonomiczne i etyczne aspekty przewagi drobnej własności w rolnictwie Kamiński przetransponował na polską rzeczywistość schyłku pierwszej połowy XIX wieku. Ich adaptacji dla potrzeb polskich poświęcił zarówno prace o treści politycznej, jak i artykuły zamieszczone w prasie krajowej. Te ostatnie miały na celu przygotowanie opinii publicznej, w tym zwłaszcza szlacheckiej, do

³⁸ H. Kamiński, *Obraz porównawczy pauperyzmu*, [w:] H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 368–369.

³⁹ H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 257.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 253.

⁴¹ *Akt założenia (Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z dnia 17 marca 1832 roku)*, [w:] *Postępowo publicystyka emigracyjna 1831–1846. Wybór źródeł*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 200.

⁴² H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej...*, s. 253.

⁴³ *Ibid.*, s. 256–260.

akceptacji programu połączenia walki narodowo-wyzwoleńczej z uwłaszczeniem chłopów. Ze względu na cenzurę carską wysunięte tam propozycje nie mogły mieć charakteru zbyt radykalnego. Kamiński proponował przede wszystkim przejście z systemu gospodarki pańszczyźnianej na bardziej dogodną dla chłopów formę obciążeń na rzecz folwarku, a mianowicie czynsz. Z interesującego nas punktu widzenia na uwagę spośród tych publikacji zasługuje artykuł „O małej własności ziemskiej”.

Drobna własność (czyli „mała własność”), zdaniem Kamińskiego, przynosi znacznie większe korzyści społeczeństwu aniżeli własność wielka. Po pierwsze w aspekcie czysto ekonomicznym prowadzi ona do zwiększenia produkcji na danym areale gruntów, po drugie oddziałuje ona korzystnie na relacje międzyludzkie i postawę obywatelską ludności chłopskiej. „[...] Inaczej myśli, inaczej czuje Lud zamożny i dostatni samodzielnego materialnego bytu używający, niżli nędzą przyciśnięty”. Upowszechnienie drobnej własności w rolnictwie w każdym przypadku „jest znamienitym postępem” pociągającym za sobą dobroczynne następstwa. Co prawda nie można wówczas zastosować na wielką skalę procesów mechanizacji produkcji, jednakże ta ujemna cecha „małej własności” jest zawiązką rekompensowana spotęgowaniem się motywu interesu osobistego skłaniającego ludzi do bardziej wydajnej pracy.⁴⁴

Ukazane walory drobnej własności w rolnictwie, w tym przede wszystkim możliwość realizacji tkwiącego w każdym człowieku pragnienia rozwijania twórczości, inicjatywy produkcyjnej, miały przemożny wpływ na formułowaną przez Kamińskiego koncepcję przygotowań do wybuchu powstania narodowego, zawartą w wydanych zagranicą pracach o treści politycznej. Autor „Prawd żywotnych” i „Katechizmu demokratycznego” będąc przekonany, że hasło uwłaszczenia zdoła zachęcić chłopów do udziału w powstaniu, przeciwny był szeroko rozbudowanej akcji konspiracyjnej. Za najważniejsze zadanie dla ruchu narodowego uważał szerzenie propagandy wśród wszystkich warstw ludności kraju. Agitacją rewolucyjną winni zajmować się „apostołowie wiary demokratycznej”, dostosowując metody i formy propagandy do środowiska, w którym wypadnie im działać, i odpowiednio rozkładać akcenty. I tak np. szlachcie powinni oni wskazywać rewolucję społeczną jako jedyny środek przywrócenia niepodległości kraju, „[...] ludowi zaś wiejskiemu, u którego byt narodowy niepodległy nie jest w wielu miejscowościach gorącą żądzą, potrzeba powstanie Polski wskazywać jako środek zaprowadzenia i utrwalenia Rewolucji Społecznej”.⁴⁵

W artykule „O małej własności ziemskiej”, jak i w „Prawdach żywotnych” Kamiński wysuwa myśl, że być może w dalekiej przyszłości, pod wpływem zaawansowania postępu technicznego, drobna własność stanie się przestarzałą formą gospodarowania, czyniąc ją „niestosowną i niepodobną”. Na obecnym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego nie sposób jednak nie wykorzystać wszystkich społecznych i ekonomicznych korzyści wynikających z rozdrobnienia

⁴⁴ H. Kamiński, *O małej własności ziemskiej*, „Przegląd Naukowy”, Warszawa 1844, nr 7, t. I, s. 219–220.

⁴⁵ H. Kamiński, *Katechizm demokratyczny czyli opowiadanie słowa ludowego*, Paryż 1845, s. 105.

własności ziemskiej. Polska i inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej, które nie doznały jeszcze dobrodziejstw z upowszechnienia własności ziemskiej winny przejść przez etap indywidualnego posiadania ziemi.⁴⁶ W „Prawdach żywotnych” wyraźnie zaznacza, iż nie odmawia słuszności postulatów działających na emigracji Gromad Ludu Polskiego domagających się „powszechnej własności ziemi całego narodu”, uważa jednak tego typu dezyderaty za nieprzydatne w przyszłym powstaniu narodowym. W powstaniu hasło uwłaszczenia – pisze Kamieński – ma tę zaletę „[...] że nie mieści w sobie żadnej komplikacji, a środki im prostsze, tym skuteczniej działają, i dla rewolucjów są odpowiedniejszymi”.⁴⁷

Przytoczone uwagi Kamieńskiego, nie negujące całkowicie słuszności istnienia wspólnej własności ziemi, sprzeczne są z jego naczelną tezą zawartą w pisanej w tym samym czasie i wydanej bezimiennie „Filozofii ekonomii materialnej...”. Teza ta, o czym już pisano, głosiła iż własność indywidualna jest „[...] następstwem koniecznym samoistnego indywidualnego bytu człowieka, i chyba tylko z nim razem ustąpić i zginąć może”, i była sformułowana jako naczelnny postulat całej działalności patriotycznej Kamieńskiego, to jest zsynchronizowania powstania narodowego z uwłaszczeniem chłopów. Refleksje Kamieńskiego dotyczące zalet wspólnej własności w określonych warunkach historycznych, były, jak należy sądzić, ze strony tegoż myśliciela posunięciem taktycznym. Kamieński nie chciał zapewne zrażać do idei powstania narodowego również najbardziej radykalnych odłamów społeczeństwa polskiego.

W wypowiedziach Kamieńskiego na temat walorów drobnej własności w rolnictwie wyraźnie dominuje narodowy punkt widzenia. W jej upowszechnieniu, drogą uwłaszczenia, dostrzegał on możliwość przekształcenia chłopów w świadomych obywateli, obrońców swojej ojczyzny. Oto co pisze na ten temat w formie zawołanej dla zmylenia czujności cenzury: „Rozdrobnienie gruntu nadaje Ludowi przywiązanie do własnej zagrody i ziemi, i tym sposobem wykształca jego uczucia ku rodzinie i ku całej społeczności, bo dopiero w małej własności leży urzeczywistnienie wszystkiego tego, co można dla jego dobra przedsięwziąć”.⁴⁸

SUMMARY

The central category of the theoretical system advanced by Henryk Kamieński (1813–1866), a thinker remaining in the sphere of influence of Hegelian philosophy, is ownership. In the interpretation presented by this philosopher and economist, the category of ownership comprises both ethical and economic aspects. Ownership, in the sense of individual property, is a factor enabling the development of man's creative activity in all fields. Ownership is at the same time a manifestation of the realization of human freedom, a guarantee of preserving the individuality of man within the human community; the improvement of its forms is a manifestation of social progress.

⁴⁶ H. H. Kamieński, *O małej własności ziemskiej...*, s. 220.

⁴⁷ H. Kamieński, *O prawdach żywotnych...*, s. 72–74.

⁴⁸ H. Kamieński, *O małej własności ziemskiej...*, s. 223.

From the above reasons followed the postulate of spreading property so that each man would use his/her own working tools in the process of production. The ideal of Henryk Kamiński's social system would thus be a system based on small property, or family farms.

Under the conditions in Poland, an agricultural country and deprived of independence, the first step towards spreading ownership was granting land to the peasants, which would at the same time be the precondition for the success of a nation-wide uprising against the partitioning powers. The spreading of small property in agriculture, also raised Kamiński's hope of activating enterprise among their owners, which would bring economic revival to the Polish territories.

BIBLIOGRAFIA

- Akt założenia (Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z dnia 17 marca 1832 roku), [w:] *Postępowa publicystyka emigracyjna 1831–1846. Wybór źródeł*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Cieszkowski A., *Prolegomena do historiozofii. Bóg i palingeneza oraz mniejsze pisma filozoficzne z lat 1838–1842*, Warszawa 1972.
- Dembowski E., *Twórczość w życiu społeczności*, [w:] E. Dembowski, *Kilka myśli o eklektyzmie oraz inne pisma wybrane*, Warszawa 1957.
- Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Wrocław 1992.
- Kamiński H., *Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa z dodaniem mniejszych pism filozoficznych*, Warszawa 1959.
- Kamiński H., *Katechizm demokratyczny czyli opowiadanie słowa ludowego*, Paryż 1845.
- Kamiński H., *O malej własności ziemskiej*, „Przegląd Naukowy”, Warszawa 1844, nr 7, t. I.
- Kamiński H., *Obraz porównawczy pauperyzmu*, [w:] H. Kamiński, *Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa z dodaniem mniejszych pism filozoficznych*, Warszawa 1959.
- Kamiński H., *O prawdach żywotnych narodu polskiego*, Bruksela 1844.
- Kamiński H., *Pamiętniki i wizerunki*, Wrocław 1951.
- Kieniewicz S., *Kamiński Henryk, Michał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965.
- Palacz R., *Klasyki filozofii polskiej*, Warszawa–Zielona Góra 1999.
- Szymański Z., *Józefa Supińskiego teoria rozwoju społeczno-gospodarczego*, Lublin 1999.
- Szymański Z., *The System of Social Justice in the Vision of Henryk Kamiński*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio H, vol. XX, 1986.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. II, Warszawa 1990.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, t. III, Poznań 1991.
- Walicki A., *Pisma filozoficzne Cieszkowskiego z lat 1838–1842 w kontekstach intelektualnych epoki*, [w:] A. Cieszkowski, *Prolegomena do historiozofii. Bóg i palingeneza oraz mniejsze pisma filozoficzne z lat 1838–1842*, Warszawa 1972.